

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΖΟΥΓΡΑΦΙΕΣ

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ

ΚΑΙ ΤΑ 'ΔΥΟ ΑΔΕΡΦΙΑ,

Δὲ σώνει ἐστὶ νάγαπῃς τὴ Μούσα, μήτε
καὶ ἡ Μούσα νὰ σ' ἀγαπῇ· θέλει καὶ
γύρω τῆς νὰ τὴν ἀγαποῦνε.

«Δυὸ ἀδέρφια» σελ. 80.

Κάποτε, ἔδω καὶ δυὸ τρία χρόνια, περνώντας ἀπὸ τῆ Σμύρνης ὁ ποιητὴς καὶ ξαναδημιουργοῦς τῆς ὁμηρικῆς Ἰλιάδας Ἀλέξ. Πάλλης σ' ἓνα του Ἰντερβιού σὲ κάποια φημερίδα, εἶπε γιὰ τὸν Ψυχάρη πῶς «εἶναι ποταμός». Σωστὸς ὁ χαρακτηρισμὸς ὅσο παίρνει. Τὸ πολὺπλοκο, τὸ πολὺκλαδο, τὸ πολύτομο καὶ πολύτιμο ἔργο τοῦ Ψυχάρη, τὸ δροσερό, τὸ ἀστείρεφτο, τὸ ποτιστικὸ κατεβαίνει ἀπὸ τὰ κρφοδοῦνια καὶ φειδογλιστρᾷ ὀλοένα στοὺς πνευματικούς μας κάμπους, πότε γαλήνῳ, πότε ἑρμητικῳ, πάντα πλούσιο, χλοαίνοντας τοὺς τόπους ποὺ διαβαίνει, φουσκώνοντας τὰ φύτρα ποὺ ἀπαντᾷ, βλογώνοντας τὰ μάτια ποὺ τὸ τηροῦνε, διδάχνοντας τὸν ἴσιο κ' αἰώνιο δρόμο τῆς πομονῆς καὶ πιμονῆς, τῆς ἀσταμάτητης δουλειᾶς τίς χάρες, τὴν ἀγκαλιὰ τῆς γαλήνης, τὴν ὁρμὴ ποὺ ξεχειλᾷ, τὴ βουὴ ποὺ ταραῖζει, τὸ τραγούδι ποὺ νανοῦρίζει, τὸ σιγομουρμούρισμα ποὺ πλανᾷ, τὴν παντοεινὴν τὴν ἀναρροὴ ποὺ ἐμπόδια πατέ τῆς δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσῃ.

Ἀνοιξιότικο ξεχειλίσμα τοῦ ποταμοῦ, τὴν ἐποχὴ ποὺ τὰ χιόνια λιώνουνε στὰ βουνά, ποὺ ὁ ἥλιος ἀλάκαιρος πέφτει ἀπάνω τους ξεφρενιασμένοι, εἶναι καὶ τὸ καινούριο ἔργο τοῦ Ψυχάρη «Τὰ δυὸ ἀδέρφια» τὸ «μεγάλον ἔθνικον ἡθογραφικὸν μυθιστόρημα» ποὺ κλείνεται μέσα σὲ 460 σελίδες σφραγισμένες ἀπὸ ἰδέα, ἀπὸ τέχνη, ἀπὸ ἀγάπη, ἀπὸ φῶς, ἀπὸ Ἑλλάδα.

Ὁ Ψυχάρης ἔπως μέσα στὸ ρομάντζο αὐτὸ ἰδανικεύει τῆς Γυναίκας τὴν ἀγάπη, τὴ δίψα τῆς σάρκας, μὲ χρώματα στέρια καὶ ἀτόρικα, ὅμως ἀπαλὰ μαγευτικά, ἡδονικά καὶ μυκάρια σὰ δύσγες ἀττικῆς, ἔτσι καὶ στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ βιβλίου ἰδανικεύει καὶ τίς δυὸ λέξεις ποὺ καταντήσανε στὰ χέρια τῆς πολιτικῆς δημοσκοπίας καὶ τῆς δημοσκοπικῆς φιλολογικῆς μασκαράτικα ντόμινα γιὰ νὰ σκεπάζουνε τὴν κάθε ἀνεπιτηδαισύνη ποὺ ἀδύνατο τῆς εἶναι ν' ἀγγίξῃ τ' ἀγασμένα σύνορα τῆς τέχνης. «Ἐθνικὸν» ἀπὸ τὴ μεριά ποὺ συνεθίσταμε ἴσα μὲ τὴν νῦν παύουμε τὴ λέξη βέβαια τὸ μυθιστόρημα τοῦ Ψυχάρη δὲν εἶναι. Πατριωτικὲς φαντασίες, ἑλλαδικὲς λέξεις, προ-

γονισμούς, εὐκολες ἀντρεῖς, λόγια τοῦ ἀέρα, δόξες τοῦ ἀέρα, ἄγουρες μεγαλοσύνης ἀνάδαθες αὐτοκολακεῖες δὲν ἔχει. Ἔχει ὅμως τὴ βαθειὰ νόηση τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς, τοῦ Ρωμοῦ τὴν ψυχολογία, τὴν ἔρευνα τῆς κοινωνικῆς μας, τῆς φιλολογικῆς μας ζωῆς, τοῦ νοῦ μας τὸ περπάτημα, τὴ μεγαλοσύνη τῆς ἀπολιτισμῆς μας, τὴ φλογεράδα τῆς ἐσώψυχῆς μας σπῖθας, τῆς φυλῆς μας τὸ χαραχτήρα, τὸ ξεχώρισμά μας τὸ «ἐθνικόν». Δὲν ἔχει τὴν ἡθογραφία τὴν ξερὴ τοῦ χωριοῦ, τοῦ ἀλωνιοῦ, τοῦ γάμου, τοῦ καλαματιανοῦ. Ἔχει τὴν ἡθογραφία τῆς χώρας τῆς ἑλληνικῆς στὴν ψυχὴ, στὸ νοῦ, στὰ συνήθια τῆς συνειδήσεως, τοῦ χαραχτήρα, τῆς ἰδέας τοῦ Ρωμοῦ, γιὰ τοῦτο καὶ πρώτης γραμμῆς «ἡθογραφικόν».

Ἔτσι ὁ Ψυχάρης δὲν εἶναι μονάχα ἐκεῖνος ποὺ πασιάζει στὸ φῶς νὰ φέρῃ καὶ νὰ δείξῃ τὴ γλώσσα ποὺ ὑπάρχει μέσα στὸ ἔθνος, μὲ τοὺς ἀρμούς ποὺ κανονίζουνε τὴν κίνησιν καὶ τὴ ζωὴ τῆς, μὰ εἶναι ὁ ἀντρας ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ δρόμον τῆς εἰλικρίνειας στὴν Τέχνη, δρόμον ποὺ τόσο λιγοστοὶ ἴσα μὲ σήμερα στὸν τόπον μας κοιτάζανε νὰ τονε χαράξουνε. Τὰ «Δυὸ ἀδέρφια» συναρπάζουνε γιὰτὶ ἔργο εἶναι τῆς εἰλικρίνειας καὶ τῆς ἀλήθειας. Εἰλικρίνεια καὶ ἀλήθεια τὸ λούζει ἀπὸ τὴν πρώτη ὡς τὴν τελευταία γραμμὴ καὶ σ' ὅλες τίς μορφές του. Στὴν ἐμπνεύση, στὸ νοῦ, στὸ αἶσθημα, στὴ γλώσσα.

*

Διδυμάρικα τὰ γέννησε ἡ γλυκεῖά τους ἡ μαννούλα στὴν Πόλιν. Μαζὶ τὸ λοιπὸν ἀναθραφῆκανε, μαζὶ μεγαλώσανε τὰ δυὸ ἀδέρφια, ὁ Ἀστέρης καὶ ὁ Ἀστέρης. Μαζὶ μάθανε τὰ γράμματα, μαζὶ νοιώσανε καὶ τὸν Ὅμηρον, τὸν πατέρα τῆς φυλῆς μας, τὸν ποιητὴ ποὺ τοὺς ἔμαθε τὸν ἔρωτα καὶ τὸ τραγούδι. Μοιάζανε τὰ δυὸ ἀδέρφια σὲ ὅλα τους, ἀκόμα καὶ τὴ διαφορὰ του: τὴ θεμελιακὴ ποὺ χώριζε τοὺς χαραχτήρες τους, μπορεῖ γιὰ μοιάσιμο νὰ τηγνέ πῃς. Ὅσα ἐπλάθε στὸν ἓνα ὁ νοῦς, τᾶπλάθε στὸν ἄλλον ἢ καρδιά· σάμπως ἄλλη νὰ μὴν εἶναι ἡ δημιουργία τοῦ νοῦ καὶ ἄλλη τῆς καρδιᾶς ἡ δημιουργία. Κ' οἱ δυὸ τοὺς ἀγαπήσανε σ' ὅλη τους τὴ ζωὴ, ὁ ἓνας ἀγάπησε τὴ Γυναίκα, ὁ ἄλλος ἀγάπησε τὴ Μούσα. Τοῦ πρώτου ἀγάπη δημιουργοῦσε ἡ ψυχὴ, τοῦ δεύτερου δημιουργοῦσε ποίησιν. Ἐνα τὸ εἶναι τους, μιὰ ἡ οὐσία τους· διαφορετικὸς μονάχα ὁ σκοπὸς τους, ἡ δράση τους διαφορετικὴ. Πάντα μιὰ ἡ ὁρμὴ τους. Ἀπὸ παιδιὰ μοιραστήκανε τὸν κόσμο, ὁ ἓνας ἀγαπώντας ὀλοένα, ὁ ἄλλος νοώντας παντοτινά.

Στὴν ἀρχὴ ἀρχὴ ἀπὸ τὸ δάσκαλό τους τὸ αἰὲρ Ἥλιον μαζὶ μὲ τὸν Ὅμηρον μάθανε καὶ τὴν ἀγάπην. Εἶχανε τότες μιὰ δούλα ποὺ τὴ λέγανε Μαργα-

ρίτα, ώρατο κορίτσι, άψηλό, με τὰ σγουρά καστανά μαλλιά, με κόκκινα χείλια, με ίσια φιλούτσικη μύτη ένα πρόσωπο κλασσικό, και Σμυρνιά ή διαβολεμένη. Ξαφνικά ένα πρωί που άνεβήκανε στην κάμαρή τους βλέπουνε τὸ δακκαλάκι τους με τὰ χεράκια του χυμένα γύρω στὸ λαιμό της. Νιώσανε ..Άγκυλά και κάμποσα τέττοια βλέπανε κι ακούγανε καθεμερνά.

Ὁ Ἀστράς, που είχε μέσα του καλοσύνη περίσσια, σπάνια γλυκάδα στοὺς τρόπους, μιὰ ψυχὴ χάδι, νωρίς νωρίς αἰτάνθηκε νὰ γλυκوترέμη στην καρδιά του ἡ ἀγάπη. Ἐξῆ χρονῶ παιδάκι κ' ἔλεγε πὼς γυναίκα του θὰ κάμη τὴ Ρηνούλα μιὰ καμαρέρα της μάννας τους, γλυκειὰ κοπέλλα εἰκοσι δυὸ εἰκοσι τριῶ χρονῶ, παχουλὴ, ξαθούλα, τὸ προσωπάκι της ἀγαθὸ κι ἀπαλὸ σὰν ὠνειρισμένο, σὰ μισοσκέπατο και μισόβολο ἀπὸ ἕνα χνούδι ποιήσεως χρυσολουσμένης. Μὰ ἡ πρώτη του ἡ καθαυτὸ πρώτη του ἀγάπη, τοῦ ἦρθε σὰν ἀστροπελέκι. Κάποιο ἀπόγεμα ὕστερος ἀπὸ τὸ μάθημα πήγανε με τὸν ἀδερφό του μαζί, σ' ἕνα φιλικὸ σπίτι γειτονικό. Ἡ καρδούλα τοῦ Ἀστρά ξαφνικά πονεμένη γιὰ τὴ Σίλβια, που εἶτανε τὸ κορίτσι τοῦ σπιτιοῦ, φαμελιάς βενετσιάνικης ἀποκαταστημένης στὴν Πόλη. Πόθος τοῦ γεννήθηκε μεγάλος νὰ μπορέσῃ ἀψηλὰ νὰ τὴν ἀνεβάσῃ, νὰ τῆς στήσῃ θρόνο αὐτοκρατορικὸ και νὰ τὴν προσκυνήσῃ. Μὰ τὴν ἴδια μέρα, τὴν ἴδια ὥρα που ἡ ἀγάπη κελάδῃσε στὰ στήθια τοῦ Ἀστρά, τοῦ ἀδερφοῦ του τὰ στήθια κέντησε τῆς Μούσας ἡ φωνή. Ἡ βιάση του εἶτανε νὰ γράψῃ ἕνα δράμα, που ὀρμητικὰ στὸ κεφάλι του ἄστραψε ἀλάκαιο. Μὰ δὲν πέρασε πολὴς καιρὸς και τῆς Σίλβιας τὴν ἀγάπη τὴν ἐσκόρπισε σιγὰ σιγὰ ἡ φουρτούνα τῆς παιδικτικῆς ζωῆς. Στὸ παιχίδι με τοὺς δμήλικους, τὰ γειτονόπουλα, τὰ συγγενάδια, ξεχώρισε ὁ Ἀστράς τὴν Ἀννούλα, γλυκὸ παιδί και χαριτωμένο και νόστιμο, σωστὴ γυναικίτσα με κάτι τρόπους ἡσυχους και καταδεχτικούς, που κ' οἱ ἄλλοι φίλοι τὴν εἶχανε στὸ μάτι. Ὁ Γιώργος, ὁ Λάμος ὁ Πιάγκος, ὁ Μανόλης, ὁ Πήδαρος, ἕνας κόσμος που ξανοιγότανε στὴ ζωὴ. Ἄλλοι κάνανε τὸν καμπόσο στῆς Ἀννούλας τὸν ἔρωτα, ἄλλοι στὴ μάθηση και στὰ γράμματα. Τοὺς πρώτους εὐκολὰ νίκησε ὁ Ἀστράς, τοὺς δευτέρους τ' ἀδέρφι του ὁ Ἀστέρης.

Στὸ μεταξὺ ὁ Ἀστέρης ριχνότανε στὸ διάδασμά του τὸ ἀγαπημένο, κι ὁ Ἀστράς στὴ θεόμορφη γλύκα τῆς Λιλῆς, που γεμάτο τὸ κεφαλάκι της ἀπὸ παράξενες ιδέες και που τοῦ μάθαινε τὴ Μάννα τῆς Ζωῆς. Μὰ τὴν ἴδια Ζωή, τὸν ἔρωτα τὸν ἀληθινὸ γνώρισε ὁ Ἀστράς μιὰ νύχτα μαγευτικὴ μαζί με τὴ γειτονοπούλα του τὴ Ρηνούλα, κοντούτσικη,

παχουλούτσικη, καστανομάτα, με τὰ μαλλιά της σκαλωτὰ και τὴ χωρίστρα στὴ μέση, που ἔμιαζε νόστιμη κουκλίτσα μὰ και ζωντανή. Περίεργο. Τὴν ἴδια νύχτα ξεχείλιζε στὸ χαρτί και τὸ πρῶτο ποίημα τοῦ ἄλλου, τοῦ ἀδερφοῦ, ἐμπνεσμένο ἀπὸ μιὰ κοπέλλα που εἶχε δεῖ τ' ἀπόγεμα στὸ παράθυρο.

Τὰ παιδιὰ μεγάλωναν. Στὴν Πριγκηπο ἕνα καλοκίρι, γνώρισε ὁ Ἀστράς τὴ Μυρτούλα, κι ἀμέσως φλογίστηκε γιὰ τὴν ὀμορφιά της. Ὁ Ἀστέρης, ὁ ἀδερφός, τὴν εἶδε ἀπὸ μακριὰ σ' ἀκρογιάλι με τὰ ρούχα της τᾶσπρα· σὰν ἀθάνατη Μούσα τῆς Ἰδέας. Πλήγορα τὴν ἀντάμωσε ὁ Ἀστράς, ὀρμητικὸς καθὼς εἶτανε, και τὴν κυρίεψε με τὴν ψυχὴ τοῦ, με τὸ πρόσωπό του ὅπου ἔκλειγε ἡ ἀγάπη. Ἡ Μυρτούλα τσακώθηκε σὰν τὸ πουλί, χύθηκε ἀπὸ τὴν καρδιά τῆς μέσα σὰν τὸ κύμα ἡ ἀγάπη, ἀγάπη που ἔμοιαζε φωτιά: «Φύγε, φύγε και πάψε νὰ μ' ἀγαπᾷς. Νὰ μὴ σ' ἀγαπήσω! Ἀχ! τὸ νοιώθω, τὸ ξέρω, εἶναι βέβαιο θὰ καῶ, θὰ καῶ». Καὶ τόντις ἀληθινὰ προφῆτεψε ἡ Μυρτούλα. Ζήσανε με τὸν Ἀστρά παντρεμένοι λίγον καιρό. Ἡ πυρκαγιὰ τῆς ἀγάπης νωρίς νωρίς ἔφαγε τὸ δύστυχο τὸ κορίτσι.

Ὁ Ἀστράς στὴν ἀρχὴ ἀπαρηγόρητος, μόνος, ἀποσυρμένος στὸ σπίτι του στὴν Πόλη. Ὁ ἀδερφός του μακριὰ, ἀπὸ καιρὸ ἔλειπε στὴν Ἀθήνα, γυρισμένος ἀπὸ τὴν Εὐρώπη γιομάτος μάθηση και γράμματα, δουλεύοντας πάντα στὴν ἀγάπη τῆς Μούσας του. Παρηγοριότανε ὁ Ἀστράς γράφοντας, χύνοντας στὸ χαρτί τὸν πόνο του γιὰ τὴ Μυρτούλα, κουθεντιάζοντας κάθε μέρα μαζί τῆς. Ὅμως ἐννοιωθε τὴν ἀδυναμία του. Ἡ ψυχὴ του, ἡ καρδιά του ἀποζητοῦσε καινούριες ἀγάπες. Ἐγραφε στὴ Μυρτούλα τέτοια λόγια: «Λυπήσου με, λυπήσου με και δὲν μπορῶ πάντα μου νὰ σὲ θυμώμαι, πάντα νὰ σὲ ἀγαπῶ!». Καὶ τόντις ἐνῶ ὁ ἀδερφός του ὁ Ἀστέρης ἀποτραδηγμένος κι αὐτὸς στὴν Ἀγία Μαύρα, στὸ νησί, ὕστερα ἀπὸ μιὰ πυρκαγιὰ που τοῦ ἔφαγε τὸ πρῶτο του ἔργο, ἔργο πλασμένο με ὅλη τὴν ἀγάπη του, ἔβλεπε στὰ βουνὰ τοῦ νησιοῦ τὸ φάντασμα τῆς Μυρτούλας, που τοῦ ἀποσάρκωνε τὸ Ἰδανικὸ με τὴν ὀμορφιά της— τὸν ἴδιο καιρὸ στὴν Πόλη ὁ Ἀστράς ἔπλεκε τὸν παντοτινὸ του και τὸν ξεχωριστό του τὸν ἔρωτα με τὴ Φροσούλα. Ἡ Φροσούλα εἶτανε κόρη τῆς κερὰ Μαρίας τῆς οἰκονόμας τοῦ σπιτιοῦ, που τὴν ἀφήσανε κληρονομιά κι αὐτὴ μὲς στὸ ἀρχοντικὸ τους οἱ γονεῖς του. Ἀγαπηθήκανε κ' οἱ δυὸ τους στὴ ζωὴ σὰν τὰ πουλιά. Ἡ Φροσούλα πλάσμα ταπεινὸ κι ἀδύναμο τοῦ ἔδωσε ὅλη τὴν ψυχὴ της, μὰ τοῦτο δὲν ἔδγαλε βέβαια τὸν Ἀστρά ἀπὸ τὸ φυσικὸ του δρόμο. Ἀγάπη εἶτανε ὁ προσρισμός του. Μὰ κ' ἡ Φροσούλα γυναίκα. Ὅσο

κι ἂν ἐρχόντανε στιγμές πού δὲν τὸ χωροῦσε ὁ νοῦς της πῶς μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι αἰώνια σκλάβα τοῦ ἀφέντη πού της χαρίζει τὴ μεγάλη του ἀγάπη, ἔμως ἡ ζούλεια γιὰ τοὺς ἄλλους ἔρωτες τοῦ Ἀστρά τῆς μασσοῦσε τὴν καρδιά. Τὸ ἴδιο, ἀγάπη τέτοια χαιρότανε κι ὁ ἀδερφός του στὴν Ἀθήνα τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη, ἀπὸ τὸν ποιητὴ τὸν Κωστόπουλο, ἀγάπη στὴν ἰδέα καὶ στὴ μούσα, τὸν ποιητὴ πού εἴτανε διαμάντι τῆς Ρωμιοσύνης. Τοῦ Κωστόπουλου, νὰκούγεται αὐτὸς περσότερο ἀπὸ τὸν Ἀστέρη, τοῦ ἐρχότανε ἀνάποδο, κι ἂς ἀξίζε ὅσο παίρνει. Γιατὶ ὁ Κωστόπουλος κι ὁ Ἀστέρης παλεύανε τότες γιὰ τὴν πρώτη θέση στὴ φιλολογία κι ὅμως ἀγαπιόντανε τρελά. Στὴν Πόλῃ ὁ Ἀστράς βουτηγμένος τότες ἀνάκατα καὶ μαργιόλικα σὲ τέσσερις ἀγάπες. Στὴν Ἀθήνα ὁ ἀδερφός βουτηγμένος στὴ δουλειά, πολεμῶντας νὰ καταφέρει τέσσερα ἔργα του. Δυὸ ρομάντζα, μιὰ κωμωδία, μιὰ ἱστορικὴ μελέτη. Οἱ ἀγάπες τοῦ Ἀστρά ἀτέλειωτες. Τώρα τοῦ τράδηξε τὸ μάτι τῆς ψυχῆς ἡ Ἀργυρό, μιὰ κοκότα, μιὰ πού ξεσκόλισε στὸ Παρίσι κ' ὕστερα γύρισε στὴν πατρίδα της τὴν Πόλῃ νὰ κάψῃ καρδιές, νὰ κάψῃ μαζί με τοῦ Ἀστρά καὶ τὴν καρδιά τῆς Φροσούλας. Μὰ ἡ Ἀργυρὸ πού μ' ὅλα της τὰ Παρίσια δὲν ἤξερε ἀκόμα τί θὰ πῇ ἀγάπη, σὰν ἴδια της νὰ κήκε ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ Ἀστρά. Ὁ Ἀστέρης ἀπὸ τὴν Ἀθήνα τὸν ἴδιον καιρὸ πετάχτηκε ἕνα γύρο στὴν Εὐρώπη. Τὸ φῶς τῆς ποίησης καὶ τῆς λευτεριάς, τὸ φῶς τοῦ Λαοῦ τὸ εἶδε τότες παντοῦ στὴν Εὐρώπη, ὅπου λίγο πολὺ ὁ λαὸς κατώρθωσε παντοῦ νὰ βασιλεύῃ, νὰ κἀνῃ θρόνους καὶ νὰ ξεκάνῃ, μὰ καὶ τὸ κυριώτερο νὰ ἐμπνέῃ τὴν ποίηση, τὴν τέχνη, τὴ φαντασία καὶ τὰ γράμματα. Ζούλεψε ὁ Ἀστέρης κι ἀναψε. Ἐλπίδα σπαραχτικὴ τοῦ γεννήθηκε στὰ στήθια πῶς κἀνι ἐπρεπε νὰ καταφέρει γιὰ τὴν πατρίδα. Ἀθῶποι ἂν οἱ δικοὶ μας, λαὸς κι ὁ λαὸς μας. Κατεβαίνοντας ἀπὸ τὴν Εὐρώπη τράδηξε στὴν Ἀγία Μαύρα γιὰ νὰ πάρῃ θάρρος καὶ συμβουλὴ ἀπὸ τὸ φάντασμα τὸ ἀλησμόνητο πού τοῦ φανερώθηκε κι ἄλλοτες. Ἐγραψε ρομάντζο λαϊκὸ καὶ ἤρθε νὰ τὸ τυπώσῃ στὴν Ἀθήνα. Μὰ ἐκεῖ μπλέχτηκε μετὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς φιλολογικοὺς κύκλους, πού τὰ λαϊκὰ τὰ περιφρονοῦσαν· ἀγαποῦσαν τὰ πάτρια, καὶ πάτρια ἐννοοῦσαν τὰ πουργιά. Στὸ μετὰξὺ ὁ Ἀστράς στὴν Πόλῃ τραδημένος πάντα ἀπὸ τὸ αἷσημα τῆς Φροσούλας πού τοῦ στεκότανε πλάι σκλάβα πιστὴ κι ἀφοσιωμένη, ξαπόλυσε τὴν Ἀργυρό, σὰν εἶδε μιὰν ἄλλην. Ἡ Κατίνα, εἴτανε κορίτσι ἀναθρεμένο μὴ σταῆξῃ καὶ μὴ βρέξῃ. Ἄμα τὴν ἀντίκρυσε κοκκίνησε καὶ ντράπηκε «Δὲν τὴν ἀξίζω! Δὲν ἀξίζω τέτοιο θησαυρὸ!» Ἡ

Κατίνα ἀπλησίαστη. Ἐδῶ βοήθησε ἡ Φροσούλα. Μάλιστα. Ἡ Φροσούλα ἀπὸ τὴν ἀγάπη της τὴν ἀπέραντη πού εἶχε γιὰ τὸν Ἀστρά, πού τὸν ἐβλεπε νὰ ὑποφέρνῃ, νὰ χάνεται γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ κοριτσιοῦ. Βρῆκε τρόπο ἡ Φροσούλα καὶ γνωρίστηκε μετὰ τὴ φραμελιά τῆς Κατίνας, κ' ἔτσι κατόφερε τὸ ἀντάμωμά της μετὰ τὸν Ἀστρά. Ὁ Ἀστράς ξεψυχισμένος μπροστὰ της, σὰν τὰν ἔμπορο παιδί, βουδὸς ἀπὸ τὸν πόνο του, ἀπὸ τὸν πόθο, ἀπὸ τὸ σέβας, ἀπὸ ἀλλάλητη μεθυτικὴ ἀγάπη, ἀπὸ τὴ γλύκα. Τίποτα δὲν τῆς γύριζε, τίποτα, καὶ γιὰ τοῦτο ἡ Κατίνα τοῦ τᾶδωσε ὅλα. Ὑστερα τὸ κορίτσι, τὴν ὦρα πού οἱ γονιοὶ του τὸ ἐτοιμάζανε νὰ τὸ παντρέψουνε μ' ἕνα μπαρόνο παραλυμένο, δῆλωσε ἀποφασιστικὰ πῶς θὰ τραδηχτῇ σὲ μοναστήρι, καὶ τῷ καμε.

Ὁ Ἀστέρης στὴν Ἀθήνα πάλευε γιὰ τὴ Μούσα καὶ γιὰ τὴν Ἰδέα. Εἶχε νὰ κάμῃ μετὰ λογῆς πρόσωπα, καὶ πρῶτα μετὰ τὸν Ν. Δ. Κελλίδη πού φυσικὸ του εἶχε νὰ μὴν ἐναντιώνεται τὴν κοινὴ γνώμη. Μετὰ τὴν ἀμεροληψία του, μετὰ τὰ μετρημένα του λόγια, μετὰ τὸ σέβας τοῦ γιὰ τὰ πάτρια, τὰ κοινωνικά, ὁ Ν. Δ. Κελλίδης κατώρθωσε νὰ βγάλῃ περιοδικό, νὰ ἔχῃ μαζί του καὶ τὸν κόσμο. Ὁ Ἀστέρης ξεμοναχισμένος μετὰ τοὺς φίλους του, μὰ καὶ μετὰ τὴ ζωὴ πού πλημμύρα τοῦ γέμιζε τὰ στήθια καὶ σὲ κάθε του ἔργο—ποιήματα, δράματα, κωμωδίες, δηγήματα, ἱστορικά, φιλοσοφικά, ἐπιστημονικά—κῦμα κῦμα ἔχυνε τὴ ζωὴ του. Ὁ Ἀστράς ξακολουθοῦσε σὲ καινούριες ἀγάπες ὁλοένα κῦμα νὰ χύνῃ κι αὐτὸς τὴ ζωὴ του. Ἡ Μόρφο, ἡ Λεμονίτσα, ἡ Ἀντιγόνη, ἡ Βασίλο, ἡ Ἀγῶρο, ἡ Δημητρούλα, ἡ Φιαμέττα, ἡ Θεδώρα, τοῦ γλυκαίνανε τίς μέρες. Ἐξνοιαστος καὶ ξέθαρρος, μετὰ τὸ πρόσωπό του πού λαμποκοποῦσε, ξακολουθοῦσε νὰ τρέχῃ δεξιά κι ἀριστερὰ ὥσπου νὰ προφτάσῃ ὅλες του τίς ἀγάπες. Ἡ εὐκολία του ἀφάνταστη, στὸ νὰλλάξῃ καὶ πάντα ν' ἀγαπᾷ. Δημιουργία. Ὅμως πλάι του ἡ ἄμειρη Φροσούλα πάντα του σκλάβα καὶ πιστὴ

Πόλεμος γιὰ τὴν Ἰδέα ξεσποῦσε τότες στὴν Ἀθήνα. Ὁ Ἀστέρης τὸν ἐσῆκωνε. Ὁ ἀέρας τῆς ποίησης ὁ μάγεμένος φούσκωνε τὰ πανιά του, ἔπαιρνε ἀλάργα τὸ γιὰλό, γελοῦσε ὁ οὐρανὸς καὶ τὸν ἀκολουθοῦσανε στὸ ταξίδι καρσάκια πολλὰ καὶ κἀμποσα καρσάκια. Ἡ Ἰδέα σὰν παντιέρα ὑψωμένη περὶφανα στὸ κατάρτι, ἔγραφε «Ποίηση καὶ Λευτεριά». Εἴτανε ὁ ἀγὼνας μεγάλος· ἡ Ἑλλάδα εἶναι ὄνομα γλυκὸ καὶ δοξασμένο· μὰ ἐνῶ λέγανε οἱ ἄλλοι πῶς ἡ Ἑλλάδα ἔχει μόνο παρελθόν, αὐτὸς ἔλεγε πῶς ἔχει μέλλον. Ἡ φιλολογία, ἡ γλώσσα κι ὁ νοῦς εἶχανε καταντήσῃ ἀποφεγγιὰ τῆς χρυσῆς

τῶν προγόνων τῆς ἐποχῆς. Μὰ βλέπανε τὴ μάσκα, δὲ βλέπανε τὸ πρόσωπο. Ὁ Ἀστέρης στοχάστηκε νὰ δημοσιέψῃ βιβλίον μὲ τὸν τίτλον «Βίος τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὸ λαό». Τότες ἐγίνε τὸ φοβερό τὸ κακό. Σηκώθηκε ἡ Σκλαβιά νὰ καταπνίξῃ τὴ Λευτεριά πού τολμοῦσε νὰγγίξῃ τὴν Ἁγία Γραφή.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ πάθαινε κι ὁ Ἀστράς ἀπάνω κάτω τὰ ἴδια, τὸν ἴδιο πόλεμον σηκώνανε στὴν Πόλιν ἐναντίον του. Γιατί τάχα; Γιατί τὸ γράφει ὁ προορισμός, ἡ μοίρα τὸ γράφει τοῦ ἐραστοῦ ὅσο καὶ τοῦ ποιητῆ, νὰ ξυπνοῦνε, νὰ ξαγριεύουνε γύρω τους τὰ θρώπινα τὰ πάθη καὶ περισσότερο ἀπ' ὅλα τὴ ζούλια. Ὁ Ἀστέρης μὲ τίς ἰδέες πόλεμον δὲν εἶχε· τίς ἔδλεπε πρόθυμες πάντα νὰ τοῦ δώσουνε τὴν ἀγάπην τους, ὅπως ἀπαράλλαχτα καὶ μὲ τὸν Ἀστρά παράποννα δὲν εἶχανε οἱ ἀγαπημένες, πού πρόθυμα θυσιαζόντανε γιὰ μιὰ του ματιά. Μὰ ὁ Ἀστράς ἀφοῦ τίς δοκίμασε ὅλες, πού νὰ πῆς, συλλογίστηκε πὼς θὰ ὑπάρχουνε κι ἄλλοι γυναῖκες. Ἡ Γυναίκα! Τί θάμα καὶ τί ποῖμα! Πὼς γίνεται νὰ βρεθῇς τὴ Γυναίκα; Βγῆκε τὸ λοιπὸν σὲ ταξίδι. Ἐννοεῖται μαζί του κ' ἡ ξεχωριστὴ του Φροσούλα. Ἀρχισε ἀπὸ τὴν Ἰταλία, τράβηξε στὴ Γερμανία, ἀπὸ κεῖ στὴν Ἀγγλία, ὕστερα στὴ Γαλλία. Μὲ τὸ φιλὶ τῆς Γυναίκας ἀτόλαφε καὶ τοῦ κάθε ἔθνους ἀλάκκιρη τὴν ψυχὴ. Κατέδθηκε στὴν Πόλιν κατόπι, κι ὅμως ἀγάπην συλλογιότανε πάντα ἡ καρδιά του. Καὶ τώρα πού κόντευε πενήντάρη, λὲς κ' εἶτανε ἀκόμα πὺ θάλασσος, πὺ παλληκάρι παρὰ ποτέ του. Βρῆκε ὁ Ἀστράς τὴν ἀγάπην πού γύρευε ἢ πιὲ σωστὰ βρῆκε ἡ Ἀγάπην τὸν Ἀστρά. Μιὰ κοπέλλα δεκοχτῶ χρονῶ, πὺ τῶνά της Ἀφροδίτη, λωλάθηκε γιὰ τὸν Ἀστρά. Ἡ μητέρα της μὲ κανέναν τρόπο δὲν ἤθελε οὔτε γιὰ παντρεῖν νὰ τῆς μιλήσῃ κανέναν μὲ τέτοιον ἄνθρωπον. Εἶτανε πλούσια γυναίκα· εἶχε σπιτία, παλάτια, τσιφλίκια παντοῦ. Εἶχε ἀγορασμένο κ' ἓνα παλάτι πέραθε ἀπὸ τὸ Σκούταρι καὶ κολλητὰ στὸν ὄχτον τῆς Ἀσίας. Ἐκεῖ κλειδωθήκε ἡ μάννα μὲ τὴν Ἀφροδίτη νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὸν Ἀστρά, νὰ τῆς περάσῃ καὶ τῆς κόρης. Μὰ ἡ ἀγάπην καὶ τῶ θυονῶ τους δὲν εἶτανε ἀγάπην πού νὰ διαλυθῇ μ' ἓνα ὄχι τῆς μάννας. Νίκησε ἡ καρδιά καὶ ξαναεἶδανε στὴν Πόλιν ὅσα εἶδανε μιὰ φορὰ μὲ τὸ Λέαντρο καὶ τὴν Ἡρώ. Ἐνα πρωτὶ ἔμαθε ὁ Ἀστράς πὼς ἡ μάννα τῆς κατέθηκε μάνι μάνι στὴν Πόλιν, ὅπου ὁ πατέρας τῆς κοιτότανε στὸ κρεβάτι ἀρρωστος. Ἀμέσως, στὴ στιγμὴ ἀστραποβρόντητα ἔπρεπε νὰ καταβῇ ὁ Ἀστράς. Νοίκιασε καὶ καὶ. Δὲ θέλανε οἱ καϊξήδες γιὰ τὴν κακοκαιριά. Τοὺς ἔταξε πενήντα λίρες. Μπικραρίστηκε. Μάνιζε ὁ ἄνεμος. Καὶ φτάσανε, πού ἔμοιαζε ἀπίστευτο πρᾶμα μὲ τὴν

τρικυμὰ τὴν ξεμυτισμένη. Τὸν καρτεροῦσε ἡ κόρη. Τὴν εἶδε, ἀχ! μιὰ ὥρα μονάχα στὴν κάμερὴ της, γιατί ἔπρεπε νὰ φύγῃ πολὺ προτοῦ ξημερώσῃ. Ἀποχαιρετηθήκανε. Μπῆκε ξανά στὸ καὶ. Τὴν ἴδια στιγμὴ σηκώθηκε ἡ φουρτσούνα πὺ λυσσασμένη. Τὸν περιτύλιξε πελώριο κύμα, τὸν ἄρπαξε, τὸν ἔρριξε ὀξω. Πνίγηκε στὰ θάνατα τῆς Ἀφρογέννητης λημέρια, στὴ θάλασσα τὴν ὠρμισμένη τῆς Ἀγάπης.

Ὁ Ἀστέρης εἶτανε μακριὰ σὲ ταξίδι σὰν ἔμαθε τὸ θάνατον τοῦ ἀδερφοῦ του. Σὰν πῆγε στὴν Πόλιν ἀντάμωσε τὴ Φροσούλα, πού ζοῦσε μὲ τὴ θύμηση τοῦ ἀγαπημένου. Ἀπὸ κεῖνη ἔμαθε ὅλη τὴ ζωὴ τοῦ Ἀστρά. Ὅσο ἔμοιαζε μὲ τὴ δική του! Πῆρε σιμὰ του τὴ Φροσούλα καὶ ζήσανε φτυχισμένοι. Κατόπι τὴ στεφανώθηκε. Τοῦ χάρισε μάλιστα καὶ παιδί, ζηλεμένο παλληκάρι πού ἔνωσε στὴν ψυχὴ του καὶ τοῦ Ἀστρά τὴν καρδιά καὶ τοῦ πατέρα του τὸ κεφάλι. Πρῶτη φορὰ πού ἀγάπησε, σὰ μεγάλωσε, πετάχτηκε ἀπὸ τὰ σπλάχνα του καὶ τὸ πρῶτον τοῦ ποῖμα. Ἡ Μούσα μὲ τὴ Γυναίκα, ἡ Ἀγάπην μὲ τὴν Ἰδέαν σμίξανε στὸ παινεμένο τους παιδί.

*

Κάθε τοῦ Ψυχάρη ἔργο βουλωμένο εἶναι μὲ τὴ σφραγίδα τῆς πρωτοτυπίας. Ἀπὸ τὸ «Ταξίδι του» ἀκόμα ἴσα μὲ τοὺς λιγιστοὺς στίχους του. Τὴν πρωτοτυπία μᾶς τὴ φέρνει· πὺ πολὺ στὰ ρομάντζα του, γιατί ἐκεῖ ξετυλίγεται ἀλάκκιρος κόσμος πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ κόσμος πού βλέπουμε γύρω μας καθεμερνά, μὰ πού τὸ δικό μας μάτι δὲν μπορεῖ νὰ τὸν δῇ ἀπὸ τὴ μεριά πού ὁ συγγραφέας τὸν τηρᾷ. Ὁ λόγος, πού ἡμεῖς δὲν μπορούμε μὲ τέτοιον τρόπο νὰ τὸν ψυχολογήσουμε. Τὰ μυθιστορήματα τοῦ Ψυχάρη—καθὼς καὶ τὰ δηγήματα—δὲν ἔχουνε τὴ σημαντικὴ δράσιν στὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ μύθου πού δέκεται καὶ λύνεται. Ἡ δράσιν εἶναι στὸ μέσα κόσμῳ, τῆς ψυχῆς καὶ τῆς συνείδησης, καὶ τὴ τὴ δράσιν μᾶς δείχνει ὁ Ψυχάρης πλέκοντας τὸ ρομάντζο μὲ τὴ συντροφία τῆς ψυχολογίας. Τὰ πρόσωπα τὰ περιγράφει στὴν ψυχὴ, ὄχι στὴ μορφή. Μὰ καὶ κεῖ πού τὴ μορφή της κάθεται νὰ ἱστορήσῃ, κάτου ἀπὸ τίς περιγραφικὰς γραμμὰς του βγαίνει ἀτόφιος ὁ κόσμος ὁ ἐσωτερικός. «Τί παράξενο παιδί ἐκεῖνος ὁ Λάμος ὁ Πιάγκος! Δάκρια λὲς καὶ στάζανε ἀπὸ πάνω του, ὄχι πὼς ἔκλειγε στ' ἀλήθεια, μὰ ὅλη του τὴν ἐκφραση τοῦ τὴν ἔλουζε τέτοιον λύπη, πού θαρροῦσε πὼς ἀκόμα λίγο καὶ θὰ κλάψῃ. Τοῦ πῆγαινε πολὺ ὁμορφὰ ἡ θλίψη του ἡ μυστική, γιατί ὁ δύστυχος δὲ γύρευε διόλου νὰ φαντάξῃ καὶ νὰ σοῦ τὴ φανερώσῃ μὲ λόγια ἢ μὲ πράξη, παρὰ τὴν ἔδλεπε περὶ φωνὴν φυσικὰ στὰ μάτια του τὰ μυχιδάλαττα, στὰ μαλλιά του τὰ κατεδασμένα πού μὲ τὴ χωρίστρα

τους στη μέση πέφτανε από κάθε μεριά, ίσια και παραπονεμένα, γύρω στο μακρουλό αθουλωτό πρόσωπό του, που και τούτο, από τη μορφή του, έμοιαζε δάκρι μονάχο.» Έτσι παρουσιάζεται στην αρχή ο Πιάγκος για να τον γνωρίσει ο αναγνώστης, και ίδιος μένει πάντα. Η εξωτερική του περιγραφή τάχα δεν είναι περιγραφή του χαρακτήρα, της ψυχής του;

Τό ίδιο και στις γυναίκες, που καμιά τους δε μοιάζει με άλλη. Όλες έχουνε χωριστό είδος όμορφιάς, γιατί αλλοιώτικες είναι κι ο χαρακτήρας τους. Από τη μορφή τους την εξωτερική μας φανερώνεται και τούτος. «Η Μυρτούλα είτανε άψηλη σαν καλαμιά, λιγνούτσικη σαν τὸ βεργί, κ' ἡ μέση της σωστό δαχτύλιδι. Μὲ τὰ φρύδια της τὰ καμαρωτά, μὲ τὰ ὀλόμαθρα, μεγάλα της μάτια, μὲ τὰ κόκκινα τὰ χεῖλια καὶ τὸ πρόσωπο τὸ χλωμό, μὲ τὴ διάλεψη κοκκαλένια μύτη σαν τοῦ ἀετοῦ, φιλομούσειδη καὶ λυγερή, ὅλη της ἡ ἔκφραση ἔδειχνε κάτι μοναδικὸ καὶ ξένο, πού δὲν μπορούσες νὰ καταλάβῃς ἂν ἔπρεπε νὰ τὸ πῆς περηφάνεια, φύχρα, μεγαλεῖο ἢ ἂν τὸ κορίτσι τραδιότανε ἀπὸ φυσικὸ τοῦ καὶ σκιαζότανε, ἕνα τὸ συντύχαινε. Τὸ πρόσωπό της ἔμοιαζε σὺν κλειδωμένο, κλειδωμένη καὶ ἡ καρδούλα της. Πότε πότε λὲς καὶ περνούσανε σύννεφα μακρινὰ πού της ἀποσκοτεινιάζανε τὸ μὲτωπο τάπαλό. Σφαλνοῦσε τὰ ματόκλαδά της, ἔσκυβε τὸ κεφάλι της, καὶ τὰ μάθρα της τὰ μαλλιά φαινότανε ἀκόμη πιὸ μάθρα, πιὸ πηχτά, σὺν ἀπὸ νύχτα ἑσπνική πού τὴν ἀποσκέπαζε ὀληνε». Ἀπὸ τέτοια περιγραφή μπορεί νὰ πάρῃ τὸ ἴδιο κ' ἕνας ζωγράφος, καθὼς κ' ἕνας ψυχολόγος, τὸ ἴδιο κ' ἕνας γλύπτης καθὼς κ' ἕνας ποιητής.

Κι ἔμως αὐτὸ δὲ θὰ πῇ πὼς μέσα στὸ καινούριο ἔργο τοῦ Ψυχάρη δὲ σπαρταρᾷ ἡ ζωὴ ὁλόγυμνη. Βρίσκονται κομάτια πού τὰ σημαδεύει ὁ πιὸ ἀπόντος ρεαλισμός, μὰ ὁ ρεαλισμός ἔχει τὴν πρωτοτυπία του καθὼς εἶναι περεχυμένος γύρω ἀπὸ τὴν φιλοφιλοτύτικὴ αἵσθησι πού δίνει τῆς ἀθρόωπινῃς ἀπόλαψης ἡ ἀδυναμία, πού αὐτὴ ἴσια ἴσια εἶναι ἡ δύναμη μέσα στὸ πάθος πού τὰ πάντα κυβερνᾷ. Ὁ συγγραφεὺς καὶ τὰ πιὸ ὕλικά γνωρίσματα τῆς ἀγάπης τ' ἀποψυχώνει, χωρὶς νὰ πύουε νὰ εἶναι ὕλικά πέρα γιὰ πέρα. Τὸ φιλί, τὸ χᾶδι, τὸ ἀγκάλιασμα, τῆς σάρκας τὴ λύσσα, ὅλα μᾶς τὰ προσφέρνει γιομάτα μὲ γερὴ ποίηση, δηλαδὴ μὲ ἀλήθεια. «Ένα χᾶδι ἄχ! ἕνα μόνο, γιατί τὸ πετσί σου εἶναι σὺν τὸ μετᾶς». — «Κοιμήσου, κοιμήσου, χρυσέ μου, καλὰ, μὲ τὰ πόδια σου στὴν ψυχὴ μου τυλιγμένα». — «Λὲς καὶ δὲν ἀγαποῦσε ἡ Μυρτούλα μόνῃ, συναγαποῦσε στὸ σῶμα της κάθε νεβρί, στὸ νοῦ της κάθε λογισμό, κάθε χτύπημα στὴν καρδιά της» συ-

ναγαποῦσε τὸ αἷμα, τὸ κρέας, τὸ πετσί.» — «Τὸ πρῶτο φιλί πού της πῆρε, δὲν τόννιωσε κανε γιὰ φιλί, τόσο ἡμερο, τόσο χαδεφτικὸ, τόσο γλυκό, τόσο ἀνύπαρχο τῆς ἦρθε μὲ τὰ χεῖλια τοῦ πού μόλις της ἀγγίζανε τὸ δέρμα, ὅπως ἡ πεταλούδα τὸ ρόδο». — «Εἶχε ἡ Μυρτούλα τὴ λεφκάδα τοῦ χιονιοῦ, εἶχε συνάμα τὴ λάδρα τοῦ βουλκάνου· εἶτανε ἀνήξερη σὺν τὴν ἴδια τὴν Παρθενιά, εἶτανε ἀχόρταγη σὺν τὸν Ἐρωτα τὸν ἴδιο, τὸν πρωτόπλαστο θεὸ μας· τὸ νοῦ της τὸν ἔξυπνο πού τὴ στιγμὴ τῆς ἀγάπης χυνότανε μέσα τοῦ ὅλος, τὴν καρδιά της πού σὺν τὴ φλόγα σὲ περιζώνε, τὸ κορμί της τὸ πανόμορφο, τᾶφράτο καὶ τὸ πυρωμένο, πού γύρεβε νὰ κάψῃ καὶ νὰ καῖ, ὅλα της ἀπτά, ὅλα σου τὰ χάριζε, σου τὰ θυσίαζε μὲ τὸ φιλί της, σὰ νὰ σου ἔφερνε, σὰ νὰ σου ἔσπρωχνε τὸ φιλί ἐκεῖνο ἀλάκαιρη τὴ Μυρτούλα στὰ χεῖλια σου, νὰ τὴν καταπιῇς». — «Ἐτρεμε ὁ Ἀστράς κάθε ὥρα μὴν πάθῃ τίποτις ἢ μονάκριβή του· ἀνησυχοῦσε ὁλοένα κι ὁλοένα, φοβότανε, μάλιστα σὺν ἔδλεπε τὴν τόση της ἀγάπῃ· μὰ κουράγιο δὲν εἶχε νὰ της βαστάξῃ τὴν ὁρμὴ της, τὸ χύσιμο τῆς ψυχῆς της τὸ ἀκράτητο, γιατί ἀχόρταγα κι ἀφτίς ἤθελε νὰ τὴ χαίρειται. Τὴν ἔκαιγε, βέβαια, μὰ καιγότανε μαζί της».

Μιὰ πλημμύρα ζωῆς ἀκράτητης ξεχύνεται μέσα ἀπὸ τὰ «Δυὸ ἀδέρφια», εἶναι ἡ κίνησι, εἶναι ἡ φλόγα, εἶναι ὁ ὕμνος στὴν Ἀγάπῃ, στὴν Ἰδέα, στὴ Μούσα, εἶναι ἡ λευτεριά τῆς ψυχῆς, τοῦ κορμιοῦ, τοῦ εἶναι, τὸ γέλοιο, τὸ κλάμα, ἡ ἀπόλαψις, ὁ πόλεμος, ἡ ἀπελπισιά, ἡ γαλήνη, ὁ θρόνος τοῦ προορισμοῦ, τὸ ξεχείλισμα τοῦ πόθου καὶ τοῦ πόνου, ἡ γλύκα στὸ φιλί, ἡ ἀπαλσύνη στὸ χᾶδι, καὶ πάνου ἀπ' ὅλα ἡ ἐλπίδα ἡ ἀχόρταστη. Ὅλα τὰ πάντα ἐκεῖ μέσα σαλεύουσε, παλεύουσε, δημιουργοῦνται, φεύγουσε, δὲ στέκονται, ζοῦνε, ζοῦνε γύρω ἀπὸ τὴ φαντασία μας, κάτου ἀπὸ τὰ μάτια μας, μέσα στὴν ψυχὴ, πάνου στὴ σάρκα μας.

Τ' ἄλλο μεγαλύτερο γιὰ ἕνα συγγραφεὺ ἀπὸ τὸ φύσημα τῆς ζωῆς! Εὐκόλο νὰ πάρῃς νερὸ καὶ ὤμα καὶ μὲ τὸν πηλὸ νὰ σκαρώσῃς ἀθρώπους. Μὰ πόσο δύσκολο νὰ τοὺς χύσῃς ἐσώψυχα τὴν πνοή. Εἶσαι ποιητής, εἶσαι Πλάστης, εἶσαι Δημιουργός.

*

Ὁ Ἀστέρης κι ὁ Ἀστράς, τὰ δυὸ ἀδέρφια, εἶ δυὸ ψυχές, ἂν κοιτάξῃ κανεὶς βαθιὰ θὰ τοὺς δῇ νὰ περνοῦνε μπροστά τοῦ σὰ δυὸ ἰδέες, μὰ σὺν ἕνα μονάχα πρόσωπο πού παραλληλότροπα ἡ ζωὴ του μοιράζεται στὴ Γυναίκα καὶ στὴ Μούσα. Κι ἀλήθεια, καὶ γιὰ τὰ δυὸ αὐτὰ θηλυκὰ μιὰ φωτιὰ χρειάζεται γιὰ νὰ τὰ αἰστανθῇ καὶ νὰ τὰ κυριέψῃς, ἡ Ἀγάπῃ. Ἡ φλόγα τῆς ἀγάπης εἶναι ἡ μόνῃ πού

ανοίγει τὰ μάτια γιὰ τὴν ἀληθινὴ ζωὴ. Τὴν ξεχωριστὴ ἀντίληψη γιὰ τὸ κάθε πράμα, ἡ ἀγάπη μπορεῖ νὰ μᾶς τὴ δώρη. Πόσες γυναῖκες καὶ πόσες ἰδέες διαβαίνουν ἀδιάφορες καὶ ἀπαρατήρητες γιὰ τὸν ἕνα, ἐκεῖ πού τὸν ἄλλοτε τὸν καίνε μέσα καὶ μέσα, τοῦ δίνουνε τὴ δύναμη καὶ τὸ κουράγιο γιὰ φερσίματα καὶ γιὰ ἔργα πού ἀδύνατο νὰ τὰ νοιώσῃ ὅποιος δὲν αἰσθάνηκε στὴ ζωὴ του τὴ μεγαλοσύνη τῆς ἱερῆς φλόγας. «Ἄμα δὲν τὸ βγάζεις πέρα ἢ μὲ μιὰ ἰδέα ἢ μὲ μιὰ γυναῖκα, σημαίνει πῶς δὲν ἀγάπησες ὁ ἴδιος μὲ τὰ σωστά σου, μήτε τὴ γυναῖκα μήτε τὴν ἰδέα».

Ὁ Ψυχάρης συνηθίζει μέσα στὰ ρομάντζα του νὰ χύνῃ ὅλοτε τὸν ἑαυτό του. Καὶ σι' «Ὁνειρο τοῦ Γιαννίρη» καὶ στὴν «Ἀρρωστη δούλα» καθὼς καὶ στὰ «Δυὸ ἀδέρφια» θὰ ξεχωρίσῃς μὲ ἀδρεῖς γραμμὲς τὸ χαρακτήρα, τὰ σημάδια, τὴν ψυχὴ, τὸ νοῦ τοῦ συγγραφέα ὅπως τὸν ξετύλιξε ἡ ζωὴ. Ξεχωριστὴ προσωπικότητα, ὅπως ὁ Ψυχάρης, πού οἱ μέρες του εἶναι ὑφασμένες μὲ τὸ μεγάλο τὸ ζήτημα πού κλείνει μέσα του λογιῆς μικρότερα τέτοια, ἐνοίωσες στὴ ζήση του συγκίνησες πού τοῦ κουνήσανε τὸ εἶναι, πέρασε μπόρες, ἀνέδθηκε γκρεμοὺς, διάδθηκε κάμπους, τὸν ἐψήσε τὸ κάμα τῆς ἀδικίας τὸν ἐφούντωσε ὁ θυμὸς τῆς ἀπελπισίας, τὸν ἐδρόσισε τὸ φιλὶ τοῦ θαυμασμοῦ, τὸν ἀγκάλιασε τὸ φῶς τῆς δόξας. Αὐτὰ ὅλα πλεγμένα μὲ τοῦ νοῦ του τὴν ἐνέργεια, μὲ τῆς καρδιάς του τὰ ρόδα, τοῦ δίνουνε τὸ ὕλικο γιὰ νὰ μᾶς δώσῃ τίς πολυτρόπες δίπλες τοῦ ἐγὼ του σ' ἔργα γιομάτα ποίηση καὶ φαντασία, λουσμένα ὅμως ἀπὸ τὸν ἥλιο τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς πραγματικότητος.

Τὰ πρόσωπα πού περνοῦνε καὶ σαλεύουνε στὰ «Δυὸ ἀδέρφια» εἶναι δίχως ἄλλο παρμένα ἀπὸ τὸν κόσμον τὸν ἴδιον, ὅπως τὰ εἶδε ὁλοφάνερα μπροστά του, ὅπως τὰ ψυχολόγησε ὁ συγγραφέας. Μέσα στὸ Διαμαντούλη ἕνας δηγηματογράφος γνωστὸς ἀνασταίνεται, στὸν Τζοπανὰ ἕνας ἄλλος λόγιος συγγραφέας, στὸν Τσιγκομάγκκα κάποιος πλούσιος κ' ἐθνικὸς εὐεργέτης σατυρίζεται, στὸν Κελλίδη ἕνας περίφημος μιχτὸς κ' ἱδρυτὴς ἑνὸς κάποιοι βιβλιακοῦ σύλλογου χαρακτηρίζεται, στὸ Ναζίδη ὁ γραμματέας τοῦ σύλλογου ξεχωρίζεται, κ' ἔτσι γραμμὴ πέρα πέρα. Ἡ σάτυρα τοῦ Ψυχάρη, ἡ εὐγενικὴ μὰ καὶ τσουχτερὴ ὅσο παίρνει, καμουτσικίζει ἀλύπητα τοὺς χαρακτήρες πού ρημάξανε τὰ ρωμαίικα γράμματα, μὲ τὸ νὰ μὴν ἔχουνε ἴσια ἴσια χαρακτήρα. Μὲ τὴ συγγραφὴ τους, μᾶς ψυχολογεῖ τὰ καθεκαστα τῆς φιλολογικῆς μᾶς ζωῆς καὶ βρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑψωθῇ ἀλλάκαιρος σὰν ὕμνος γιὰ νὰ πῇ τίς χάρες τοῦ ποιητῆ, τοῦ Κωστόπουλου, πού κ' αὐ-

τόνε ἀπὸ τὰ συγκαρινὰ μᾶς χρόνια τὸν ἐβγάζει καὶ τὸν ἀνεβάζει στὸ θρόνον πού ἡ μεγάλη του δουλειὰ καὶ ἡ τρανὴ του καρδιὰ τοῦ στήσανε.

Ἔτσι ἤσυχα καὶ γλυκὰ ὁ συγγραφέας μὲ τὴ γαλήνη τῆς δήγησής μᾶς δίνει ἔργο πού δὲν εἶναι μονάχα μυθιστόρημα ὅπως τὸ χαρακτηρίζει, μὰ πού μὰζι μ' αὐτὸ εἶναι καὶ πιδ πολὺ ἱστορία, μελέτη κοινωνικὴ, ψυχολογία, ἐπιστημονικὴ ἐρευνα, πολεμικὴ, λυρικὴ τέχνη, βιογραφία, σάτυρα, κάτι πρωτόφαντο, κάτι πρωτότυπο, κάτι πού τραβᾷ τὸ βαθὺ παρατηρητὴ, τὸν καλλιεργημένο ἀναγνώστη, πού ἀνασυμπᾷ τὴ σπίθα ὅποιου μέσα του ἡ καρδιὰ καὶ ἡ φαντασία γράφει ποίηση καὶ λευτεριά. Στὴ «Ζωὴ καὶ ἀγάπη στὴ μοναξιά» μᾶς ἐδειξε ὁ Ψυχάρης μ' ἄλλον τρόπο καὶ μ' ἄλλη ψυχολογία τὸ Ρομπινσώνα, κάνοντάς μᾶς νὰ νοιώσουμε πῶς τὰγαθὰ τοῦ συντροφισμοῦ μπορεῖ νὰ παρθοῦνε ἀπὸ καινούρια μεριά, ἄλλη ἀπὸ κείνη πού τὰ κατὰλαβε ὁ συγγραφέας τοῦ «Ρομπινσώνα Κρούσου». Ἔτσι καὶ στὰ «Δυὸ ἀδέρφια» μᾶς δείχνει τὸν τύπον τοῦ Ντὸν Ζουὰν ἀπὸ μεριά νέα καὶ ἀγνωστὴ, δημιουργώντας πλάι του καὶ τὸ Ντὸν Ζουὰν τῆς ἰδέας, τοῦ νοῦ, τῆς μοῦσας. Σὲ κάθε κεφάλαιο τοῦ ρομάντζου ξανοίγουμε τὴ διαφορὰ, πού εἶναι ἴδια ἡ ὁμοιότητα. Στὴν ἀρχὴ μὲς στὸ κεφάλαιον τοῦ Ἀστέρη ἄχρωμες καὶ ἄμορφες φανίζονται οἱ ἰδέες πού τὸν κεντοῦνε, ὅπως μέσα στὴν καρδιὰ τοῦ Ἀστρά μουντὲς καὶ ἀξεχώριστες βλασταίνουν οἱ ἀγάπες. Κ' ὅπως σιγὰ σιγὰ ἀνεβαίνουν τὰ σκαλοπάτια οἱ λατρεῖς τοῦ Ἀστρά καὶ ξεχωρίζουνε οἱ γυναῖκες κ' ἡ σάρκα τοὺς σπαρταρᾷ, ἔτσι καὶ τὰ ἔργα τῆς φαντασίας τοῦ Ἀστέρη χρωματίζονται ὁλοένα μὲ τὰ ζωντανὰ τῆς πλάσῃς χρώματα καὶ κατασταλάζουνε σὲ ἰδέα καὶ σὲ μορφή. Ὁ δρόμος ὁ ἴδιος, ἡ ἴδια ψυχολογία, ἀδερφικὰ τὰ πάντα. Τὴν ὥρα πού ὁ Ἀστέρης πασκίζει στὴν Ἀθήνα νὰ καταφέρῃ τὰ τέσσερα ἔργα του, πού τὸ καθένα ξεχωριστὰ τοῦ συνεπαίρνει τὸ νοῦ, ὁ ἀδερφός του ὁ Ἀστράς στὴν Πόλιν περιπλεγμένος μὲ τέσσερεις ἀγαπητικὲς τὴν ἴδια ἐποχὴ, πού τίς βλέπει, πού τίς ἀγαπᾷ κάθε μέρα, ὅπως ὁ ἄλλος ἀγαπᾷ τὰ τέσσερά του τὰ ἔργα. Ἐννοεῖται διαφορετικῆς ἀξίας τὸ καθένα· διαφορετικῆς ἀξίας κ' ἡ καθένα τοῦ Ἀστρά. Ἀκόμα καὶ στὸ θάνατον τῆς Μυρτούλας, τῆς γυναίκας τοῦ Ἀστρά, ἡ σύγκριση δὲν πάει πίσω. Τῆς Μυρτούλας ἡ ζωὴ ποίημα πού ἔσθισε, τοῦ Ἀστέρη τὸ ἔργο ποίημα μοναδικὸ πού κάηκε χερσόγραφον μὲ νόχτα στὴν Κηφισιά. Δυὸ πλάσματα, δυὸ δημιουργήματα χαμένα. Στέκεται ὁ συγγραφέας νὰ μᾶς περιγράψῃ τί αἰσθάνθηκε κείνος πού ἔχασε τὴ Γυναῖκα, τί μελέτησε μέσα του κείνος πού ἔμεινε δίχως τῆς φαντασίας

του τὸ παιδί. Μὰ ἡ περίγραφὴ τούτῃ, ἡ βαθεῖα καὶ φιλή σὰ ψυχολογικὰ της, δὲ στέκεται βέβαια μαζί, βαλμένη σὰ σὲ ζυγαριά, μὰ ἔρχεται μὲ τὴν τέχνη πού ζητᾷ τὸ πλέξιμο τοῦ μύθου, μὲ τὸν τρόπο πού χρειάζεται γιὰ νὰ κεντηθῇ τοῦ ἀναγνώστη ἡ προσοχὴ ἀγάγια γάλια ὥσπου ὁ ἴδιος τὴ σύγκρισιν νὰ νοιώσῃ.

Στὴν ἐποχὴ μας, πού ἡ φιλολογία τοῦ τόπου μας κατάντησε μίμησι καὶ ἀναμύσημα τοῦ ἴδιου δολοφονοῦ σὲ ποίησιν καὶ σὲ πεζά, μὲ τὸ νὰ λείπῃ τὸ αἶσθημα καὶ ὁ νοῦς, ἔρχεται τὸ καινούριο ἔργο τοῦ Ψυχάρη νὰ μᾶς γεννήσῃ αἰσθήματα νέα, πρωτόφαντα ζητήματα, ἀνθισμένες ιδέες, ζωντανὲς ἱστορίες καὶ νὰ φυσήξῃ μὲ τῆς πραγματικότητος τὴ δύναμιν τὴν αὔρα τῆς φιλοσοφίας.

(Στ' ἄλλο φύλλο τελιώνει)

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ

ΠΑΛΛΗΣ ΠΡΟΣ ΠΑΤΣΟΥΡΑΚΟ *)

(Ἀντίγραφο)

Λίβερπουλ, 16 τοῦ Μάη 1901

Ἀξιότιμε κ. Πατσουράκος,

Κάποιος ἀγνωστός μου εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ στείλῃ τὸ φύλλο τῆς «Ἑσπερινῆς» ὅπου φάνηκε τὸ γράμμα σας τὸ πρὸς ἐμένα.

Παρατηρῶ λέτε πῶς μοῦ γράφετε λακωνικῶς. Λακωνικῶς σὰ παλιὰ τὰ χρόνια σήμαινε τὸν τρόπο τὸ λογιολογικὸ καὶ ἀξιόπρεπο· ἂν εἶναι νὰ κρίνω ἀπὸ τὰ γραφόμενά σας, λακωνικὸς σήμερον λέγεται ὁ φλύαρος καὶ κακοήθης.

Ἄν ἡ Ἑλλάδα ἔχει ὀχτρούς, δὲν ὑπάρχει (ὅπως φαντάζεστε) ἀνάγκη νὰ ζαλιζοῦνται καὶ νὰ δαπανοῦν ὥς εἶναι καλὰ κάθε μας Πατσουράκος, κι' ἡ δουλιὰ τους ἔγινε.

Πρόθυμος

ΛΑΡΞ. ΠΑΛΛΗΣ

*) Κοίταξτε «Νουμάς» ἀριθ. 433, σελίδα 271.

ΨΥΧΑΡΗΣ

ΤΑ ΔΥΟ ΑΔΕΡΦΙΑ

ΜΕΓΑΛΟ ΕΘΝΙΚΟ ΠΟΘΓΡΑΦΙΚΟ ΜΗΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Τυπώθηκε στὸ Παρίσι καὶ πουλιέται στὸ Βι-

βλιοπωλεῖο τῆς «Ἑστίας» δρ. 10.

Ο "ΝΟΥΜΑΣ,"

ΒΓΑΙΝΕΙ ΚΑΘΕ ΚΕΡΙΑΚΗ

Διευθυντής: Δ. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΔΡΟΜΟΣ ΙΠΠΟΚΡΑΤΗ, ἀρ. 11, ΑΘΗΝΑ

Συντρομὴ χρονιάτικη: Γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ γιὰ τὴν Κρήτη δρ. 10. Γιὰ τὸ ἐξωτερικὸ φρ. χρ. 12 ¹/₂.—Γιὰ τὶς ἐπαρχίαι δεχόμεστε καὶ τριμηνες συντρομῆς (3 δρ. τὴν τριμηνία.—Κανένας δὲ γράφεται συντρομητὴς ἂν δὲ στέλνῃ μπροστὰ τὴ συντρομῇ.

20 λεπτά τὸ φύλλο, 20.—Τὰ περασμένα φύλλα πουλιοῦνται στὸ γραφεῖο μας στὴ διπλὴ τιμῇ.

Βρίσκεται στὴν Ἀθήνα σ' ὅλα τὰ κιόσκια, καὶ στὶς ἐπαρχίαι στὰ Πραχτορεῖα τῶν Ἐφημερίδων.

ΠΑΡΑΓΡΑΦΑΚΙΑ

ΠΑΤΣΟΥΡΑΚΟΣ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ—ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΡΟΥΣΜΑ - Η ΚΑΡΜΑΝΙΟΔΑ - ΓΙΑ ΕΠΙΣΗΜΟΥΣ ΚΙ ΑΝΕΠΙΣΗΜΟΥΣ.

ΜΑΙΝΕΤΑΙ Πατσουράκιος ἀνὴρ πάλι καὶ φοβερίζει...καὶ τρέμετε, μαλλιαροί. Ἐτοιμάζει μιὰ σφήνα γιὰ νὰν τὴ χώσει, λέει, στὸ 102 ἄρθρο τοῦ Συντάγματος, στὸ «περὶ μονιμότητος τῶν ὑπαλλήλων», γιὰ νὰ παύεται ἀπὸ τὴ θέση του κάθε δημόσιος ὑπάλληλος πού θὰ ἐπιβουλεύεται τὴ γλώσσα τοῦ Συντάγματος.

Τὴν Τρίτη βράδι εἶταν ἔτοιμος νὰ παρουσιάσῃ τὴ σφήνα του καὶ νὰ βρῇ ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Βουλῆς τὸν Παλαμᾶ, κατὰ τὴν ἀγιάτρευτη καὶ ἀνίερη συνήθειαν του, μὰ δὲν πρόφτασε. Κ' ἴσως ἀπόψε, Τετράδῃ, ἴσως τὸ Σάββατο, μὰ σίγουρα μιὰ μέρα ἀπ' αὐτὲς θὰ γίνῃ τὸ πανηγύρι. Καὶ θὰ ὑποβάλῃ τὴν πρότασίν του ὁ κ. Πατσουράκος, καὶ νὰ βγάλῃ τὸ λόγο του, καὶ θὰ περάσουμε ἐμεῖς καλὰ καὶ ἡ ἀφεντιά του καλύτερα, γιατί, καθὼς μαθαίνουμε, ἡ πρότασίν του θὰ πᾶει σὰ πούφ!, δὲ θὰ ψηφιστεῖ δηλ., γιατί ἡ Βουλὴ χόρτασε μὲ τὶς δάφνες πού μάζωξε μὲ τὸ 2 ἄρθρο καὶ δὲν ἔχει καμιά ὀρεξὴ καὶ γι' ἄλλες.

ΣΤΕΡΝΟΓΡΑΦΟ. Τὸ πανηγύρι ἔγινε τὴν Τετράδῃ νύχτα. Ὁ Πατσουράκος ἔβρισε δολοφόνου (!!) τὸν Ἰδα, μὰ δὲν πρόφτασε νὰ βρῇ δολοφόνου καὶ τὸν Παλαμᾶ γιατί «ὅς ἀνεκλήθη εἰς τὴν τάξιν», πού πᾶει νὰ πῇ πῶς δυὸ φορὲς ἡ Βουλὴ τοῦ εἶπε: Σκασμός!

ΚΑΙ δεῦτερο κρούσμα. Ὑστερ' ἀπὸ τὸ γυμνασιάρχην Βόλου, νά, πού καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ Πραχτικοῦ Λυκείου διώχνει ἀπὸ τὸ σχολεῖο ἓνα μαθητὴ γιατί, καθὼς γράφει ἡ «Ἀκρόπολις», μεταχειρίστηκε στὴν ἔκθεσίν του, «τῆς ὁποίας τὸ θέμα ἦτο γνωστότατον λαϊκὸν παραμῦθον», τὴ δημοτικὴ γλώσσα.

Ἡ διαταγὴ πού τοιχοκολλήθηκε στὸ Λύκειο λέγει τάδε:

«Ὁ μαθητὴς Κουτσομητόπουλος ἀποβάλλεται ὡς μὴ μεταχειρισθεὶς εἰς δοθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἔκθεσιν τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ Κράτους.»